

Prikaz hrvatskih i susjednih zemalja na karti Trojedne Kraljevine Franje Vjekoslava Kružića

U članku je stručno obrađena i prezentirana administrativna karta Trojedne Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije crtača i mjernika Franje Vjekoslava Kružića, a koja je manje poznata u stručnim i znanstvenim krugovima. Cilj je rada analizom i usporedbom neobjavljene arhivske građe, muzejskih predmeta i relevantne literature istražiti rad Franje Vjekoslava Kružića, s posebnim osvrtom na spomenutu kartu. Nadalje, istražiti će se okolnosti kao i vjerojatni razlozi izrade karte te njezina potencijalna namjena. Kartu Trojedne Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije autor je posvetio biskupu i meceni Josipu Jurju Strossmayeru te se ona čuva u fondusu Hrvatskog povijesnog muzeja u Zagrebu.

Ključne riječi: kartografija 19. stoljeća, upravno-teritorijalni ustroj, Franjo Vjekoslav Kružić, Trojedna Kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija, Josip Juraj Strossmayer

Uvod

U Kartografskoj zbirci Hrvatskog povijesnog muzeja čuvaju se karte, planovi i atlasi nastali od 16. do kraja 20. stoljeća. Najzastupljenije su karte hrvatskih zemalja, vrijedni povijesni izvori koji svjedoče o povijesnom, teritorijalnom, političkom, gospodarskom i kulturnom razvoju u spomenutom razdoblju te su od iznimne vrijednosti za hrvatsku kulturno-povijesnu baštinu. Karta Trojedne Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije,¹ autora Franje Vjekoslava Kružića, koja je predmet ovog rada, ušla je u fun-

1 „KRAJOBRAZ / TROJEDNE KRALJEVINE / DALMATINSKO-HÈRVATSKO-SLAVONSKÉ / i / PRIPADAJUĆIH DÈLAH VOJNICE KRAJINE / kao što i / PRIDNÀLEŽEĆIH POKRAJINAH / sa / TURSKOM-HÈRVATSKOM, HÈRCEGOVINOM, CÈRNOGOROM / I BOSNOM / nàrisan i / PREUZVIŠENOMU, PRESVÈTLOMU I PREČASTNOMU GOSPODINU / JOSIPU JURJU / STROSSMAJERU, BOŽJOM MILOSTJU BISKUPU

dus Hrvatskog povijesnog muzeja otkupom. Ciljevi rada su temeljem spomenutog kartografskog prikaza, zatim arhivskog gradiva te relevantne literature sljedeći: analizom i usporedbom istražiti okolnosti te moguće razloge izrade Kružićeve karte, a koji su usko povezani i s Kružićevim političkim stajalištima druge polovice 19. stoljeća. Također, cilj je i uvidjeti određene nedostatke i nepreciznost te ukazati na autorovo nekorisćenje onodobnih relevantnih kartografskih prikaza prilikom izrade karte. Na kraju, istražiti će se i potencijalna namjena te moguća uporaba Kružićeve karte Trojedne Kraljevine u odgojno-obrazovnim ustanovama.

Tijekom 19. stoljeća kartografski prikazi hrvatskih zemalja postajali su sve usavršeniji, s neizostavnim geografskim elementima karte.² Kao primjer može se navesti pregledna karta Kraljevine Hrvatske i Slavonije, autora Michaela Katzenschlägera iz 1857. godine, koja je kasnije tiskana u još nekoliko dopunjenih izdanja.³ Iako je riječ o izdanju iz 1857. godine, Katzenschlägerova karta prvi se put javlja najkasnije 1855. godine što je vidljivo na temelju drugih sačuvanih primjeraka. Navedena karta imala je široku primjenu u domaćim krugovima kao vizualno-komunikacijsko i informativno sredstvo s prikazom upravno-teritorijalnog ustroja hrvatskih zemalja uz mnoštvo geografskih imena (toponima). Nekoliko godina nakon Katzenschlägerove karte, crtač i ovlaštenu zemljomjernik Zagrebačke županije Franjo Vjekoslav Kružić izradio je administrativnu kartu Trojedne Kraljevine u krupnom mjerilu, sa susjednim zemljama, odnosno kako ih sam autor naziva „pokrajinama“. Može se naslutiti da je Kružiću za izradu karte kao predložak poslužila upravo Katzenschlägerova karta, izdanje iz 1857.

BOSANSKO-DJAKOVAČKOMU NJ. C. K. APOSTOL- / SKOG VELIČANSTVA TAJNOM SAVĚTNIKU, SLAVNE ŽUPANIJE VIROVITIČKE / VĚRHOVNOMU ŽUPANU NJ. C. K. APOŠT. VELIČANSTVA ZAČASTNOMU / DVORSKOMU KAPELANU, MUDRO-I BOGOSLOVJA DOKTORU. / UTEMELJITELJU JUGOSLAVJANSKE AKADEMIJE ZA ZNANOSTI / milostivomu i visokoučenomu gospodinu / itd. itd. itd. / SA DUBOKIM POČITANJEM / posvećen po / Franji Vjekoslav Kružiću, / c. k. porezniku u miru i začastnom zemljomjermu / slavne županije Zagrebačke. / 1861^e, HPM-102510; dalje u tekstu: karta Trojedne Kraljevine.

- 2 Mirela Slukan Altić, *Povijesna kartografija: kartografski izvori u povijesnim znanostima*, Meridijani, Samobor 2003, 29.
- 3 Godine 1857. tiskana je dvojezična karta „ZEMLJOVID / HĚRVATSKE I SLAVONIJE / S KRAJINOM VOJNIČKOM / SASTAVLJEN / I / DUBOKIM STRAHOPOČITANJEM / POSVJETJEN / NJ. PREUZVIŠENOSTI GOSPODINU GROFU / JOSIP JELLAČIĆU BUŽIMSKOMU / BANU I VOJNIČKOMU ZAPOVEDNIKU U HĚRVATSKOJ I SLAVONIJI, / VOJ. I CIV. UPRAVITELJU DALMACIJE, ITD. ITD. / OD / C. KR. INGĚNIJEURSKOGA POMOČNIKA KOD DĚRŽAVNE ŽELEZNICE / MIHALJA KATZENSCHLÄGERA / DOPIŠIVAJUĆEGA ČLANA C. KR. AKADEMIJE UMJETNOSTI I / ZNANOSTI U TOSKANI. / TROŠKOM / HĚRVATSKIH DIONIČARAH. = KARTE / VON / CROATIEN UND SLAVONIEN / NEBST DER K.K. MILITÄR GRÄNZE / ENTWORFEN UND / S. EXCELLENZ HERRN GRAFEN / JOSEF / JELLAČIĆ VON BUŽIN...“, autora Michaela Katzenschlägera. Karta se nalazi u Zbirci zemljovida i atlasa u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, a u fondusu Kartografske zbirke Hrvatskog povijesnog muzeja čuva se nekoliko karata s dopunjenim prikazom i izdanjem iz 1884. (HPM-105950), 1898. (HPM/PMH-15866), 1917-1918. (HPM/PMH-9611) i 1919. godine (HPM/PMH-26084). Karta je objavljena u katalogu Hrvatskog povijesnog muzeja *Pet stoljeća zemljopisnih karata Hrvatske* (1988, kat. br. 208).

godine. Na tu misao navodi činjenica da je upravno-teritorijalni ustroj tj. županijska podjela Kraljevine Hrvatske i Slavonije u potpunosti preuzet s Katzenschlägerove karte. Takav prikaz odstupanja od uobičajenog nije u potpunosti odgovarao upravno-teritorijalnom stanju iz 1862. godine. Također, na karti su, primjerice, pogrešno označene i crnogorske granice.⁴

Hrvatski je teritorij unutar Habsburške Monarhije bio razjedinjen, podijeljen između austrijskog i ugarskog dijela Monarhije, što se posebice uočava na kartografskim prikazima iz 19. stoljeća. U austrijskom dijelu Monarhije bile su Istra i Dalmacija, u ugarskom dijelu Kraljevina Hrvatska i Slavonija s Rijekom,⁵ a područje Vojne krajine bilo je pod bečkom upravom. Stoga je nastala ideja o ujedinjenju cjelokupnih hrvatskih zemalja. Ljudevit Gaj je, kao jedan od nositelja preporodne misli i ideja, zastupao percepciju o sveobuhvatnoj hrvatskoj društvenoj zajednici koja je utemeljena na povijesnom kontinuitetu zajedništva i međusobno povezana socioantropološkim karakteristikama. Gajeva ideja o hrvatskoj etniji uključivala je i stanovništvo Trojedne Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, kao i Istre, zatim slovenskih zemalja (Koruška, Kranjska i Štajerska) te Bosne.⁶ Prema M. Slukan Altić spomenuti je teritorij Gaj doživljavao kao hrvatski etnički prostor te se može pretpostaviti da je i Kružićeva namjera oko izrade karte (na što upućuje i njezin sadržaj) bila prikazati ujedinjene hrvatske zemlje, pritom se oslanjajući na politiku ujedinjenja južnih Slavena s početka šezdesetih godina 19. stoljeća i podupirući je.⁷ Također, ovdje se na ideju nacionalnog jedinstva 19. stoljeća može nadovezati i činjenica da je Kružić naslov karte napisao standardnim hrvatskim jezikom koji je odlukama Hrvatskog sabora iz 1847. godine proglašen službenim jezikom, a koji se od navedene godine počinje primjenjivati u službenoj uporabi.⁸

Nažalost, Kružićeva karta nije postigla potpun uspjeh u prikazivanju cjelokupnog teritorija hrvatskih zemalja kako zbog stupnja nedorađenosti samog prikaza za krupno mjerilo, tako i s obzirom na geografski sadržaj.⁹ Nedostatak pouzdanih podataka u krupnijem mjerilu, osobito onih koji se odnose na područja koja nisu bila pokrivena Katzenschlägerovom kartom te nekorištenje topografskih karata, a što je vidljivo iz izrazito lošeg predočavanja reljefa, bili su samo neki od problema s kojima se Kružić suočavao pri izradi svoje karte. Topografske izmjere s vremenom su omogućile precizniju

4 Mirela Slukan Altić, „Cartography between Imperial Politics and National Movements: Nineteenth-Century Mapping of Croatia“, *Cartographica*, 2, 2019, 98.

5 Godine 1848. grad Rijeka bio je pripojen Bansknoj Hrvatskoj, a 1868. „riječkom krpicom“ dolazi pod izravnu nadležnost ugarske vlade.

6 Nikša Stančić, „Hrvatski narodni preporod – ciljevi i ostvarenja“, *Cris: Časopis Povijesnoga društva Križevci*, 1, 2008, 6-9.

7 Slukan Altić, „Cartography between...“, 98.

8 Ibid, 16.

9 Primjerice, na Kružićevu kartu kritički se osvrnuo Petar Matković 1864. godine u časopisu *Književnik: časopis za jezik i poviest hrvatsku i srbsku, i prirodne znanosti*. Suvremenu kritiku donosi Mirela Slukan Altić u članku „Cartography between Imperial Politics and National Movements: Nineteenth-Century Mapping of Croatia“ objavljenom 2019.

i kvalitetniju izradu topografskih karata Habsburške Monarhije/Austro-Ugarske Monarhije (do 1864. godine topografske karte smatrane su vojnom tajnom, a katastarska je izmjera još bila u tijeku), pa se to odrazilo i na kasniju izradu karata s prikazima hrvatskih zemalja.¹⁰ Za vrijeme trajanja druge ili tzv. „franciskanske izmjere“ Franjo Vjekoslav Kružić izradio je i tiskao administrativnu kartu po tadašnjim najsuvremenijim podacima s cjelokupnim prikazom Trojedne Kraljevine i susjednih zemalja. Unatoč pojedinim nedostacima, karta Trojedne Kraljevine izazvala je veliki interes u tadašnjim znanstvenim i stručnim krugovima.¹¹ Uz pomoć kartografije 19. stoljeća koja je promijenila način shvaćanja i razumijevanja geografskog sadržaja hrvatskih zemalja, kartografski prikazi izrađeni uz korištenje tada modernih mjerničkih i crtačkih metoda uvrstili su Hrvatsku među razvijenije europske zemlje.¹² Povijesnom kartom Kraljevine Hrvatske¹³ objavljene 1862. godine u suradnji s Josipom Partašem¹⁴ Kružić je pak ostvario značajniji uspjeh.¹⁵

Franjo Vjekoslav Kružić

Franjo Vjekoslav Kružić (Franz Alois Kruxich), crtač, rođen je 9. prosinca 1796. godine u Karlobagu. Vojnu službu obnašao je od 1812. godine. Bio je poručnik u 1. ličkoj graničarskoj pukovniji u Gospiću (1814-1815. i 1819-1820) te u 12. pančevačkoj pukovniji (1815-1819). Vojnu akademiju Saint-Cyr završio je krajem 1820. godine. Pri

-
- 10 Odluku o izmjeri svih zemalja Habsburške Monarhije donijela je carica Marija Terezija 1763. godine s ciljem upoznavanja svih zemalja Monarhije te izrade detaljnijih topografskih karata. Od 1763. do 1787. godine obznanjena je prva topografska ili „josefinska“ izmjera za sve zemlje Habsburške Monarhije, pa time i za hrvatske zemlje. Nazvana po Josipu II. u čijem je vremenu završena, „josefinska“ izmjera obuhvatila je područje civilnog dijela Hrvatske i Slavonije te pukovnije Hrvatsko-slavonske Vojne krajine. Uz topografsku izmjeru, za područje Hrvatsko-slavonske Vojne krajine izvršena je i ekonomska izmjera („josefinski“ katastar). Početkom 19. stoljeća postalo je jasno da je „josefinski“ način izmjere zastario te nije odgovarao tadašnjim potrebama, stoga je od 1806. do 1869. godine izvršena druga topografska ili „franciskanska“ izmjera. U zadnjim godinama, od 1865. do 1869. godine, provedena je topografska izmjera Hrvatske i Slavonije te Hrvatsko-slavonske Vojne krajine. Izmjera „franciskanskog“ katastra za područje civilne i vojne Hrvatske i Slavonije izvršena je u sklopu druge topografske izmjere. Sve hrvatske zemlje bile su obuhvaćene trećom topografskom ili „francjosefinskom“ izmjerom koja je trajala od 1869. do 1916. godine. Opširnije vidi u: Mirjana Jurić, „Slavonija, Baranja i Srijem“, *Slavonija, Baranja i Srijem: vrela europske civilizacije. Katalog izložbe*, Zagreb 2009, 185-191.
- 11 Petar Matković, „Kritika“, *Književnik: časopis za jezik i povijest hrvatsku i srbsku, i prirodne znanosti*, 1-3, 1864, 442-444; Vjekoslav Klaić, *Prirodni zemljopis Hrvatske*, „Matica Hrvatska“, Zagreb 1878, 17.
- 12 Marković, n. dj, 315.
- 13 „Zemljovid / stare celokupne / KRALJEVINE / HĚRVATSKE / sa / označenjem granicah / sada obstojećih / POKRAJINAH.“ Karta Kraljevine Hrvatske s prikazom svih susjednih zemalja koje su po viđenju historiografije 19. stoljeća nekada pripadale hrvatskom teritoriju. Karta je objavljena u katalogu Hrvatskog povijesnog muzeja *Pet stoljeća zemljopisnih karata Hrvatske* (1988, kat. br. 210).
- 14 Josip Partaš (1820-1865), pravnik. Autor je prvog ilirskog pravopisa iz 1850. godine.
- 15 Mirko Marković, *Descriptio Croatiae: hrvatske zemlje na geografskim kartama od najstarijih vremena do pojave prvih topografskih karata*, Naprijed, Zagreb 1993, 315.

pokrajinskoj upravi u Zadru od 1820. godine radio je kao mjernik i crtač na izradi topografskih i katastarskih karata Kraljevine Dalmacije. Nastavljajući vojnu karijeru, početkom 1830. godine ulazi u službu 3. ogulinske pješačke pukovnije sa sjedištem u Karlobagu, gdje je tijekom svog boravka od 1837. prikupljao i porez za navedenu općinu. Godine 1848. bio je zastupnik u Hrvatskom saboru za vojnu općinu Karlobag. Od 1852. do umirovljenja 1856. godine sudjelovao je u prikupljanju poreza i za Zagreb.¹⁶

Spomenutu kartu Trojedne Kraljevine Franjo Vjekoslav Kružić izradio je u mirovini. U pismu od 20. veljače 1865. godine, upućenom velikom županu Zagrebačke županije Ivanu Kukuljeviću Sakcinskom, Kružić navodi „odvažih se krajobraz narisati, što mi – hvala providnosti – i za rukom podje, te sam takav krajobraz i doista narisao i Njegovoj Preuzvišenosti vladiki djakovačkom posvetio“.¹⁷ Iz posvete Josipu Jurju Strossmayeru vidljivo je autorovo uvažavanje i poštivanje istaknutih ličnosti svog vremena, izgledno i zbog zastupanja ideje o razvitku nacionalnog i kulturnog identiteta Hrvatske u 19. stoljeću.¹⁸ Posvećivanje kartografskih prikaza, ali i drugih grafičkih djela istaknutim pojedincima, u razdoblju 19. stoljeća bio je uobičajeni način komuniciranja i ophođenja¹⁹ što se vidi i u umjetničkom stvaralaštvu Franje Vjekoslava Kružića. Kružić je, među ostalim, izradio i spomen list posvećen Josipu Jurju Strossmayeru te litografije posvećene banu Josipu Jelačiću prilikom njegova dolaska u Karlobag 1851. godine, koje se čuvaju u fondusu Hrvatskog povijesnog muzeja u Zbirci slika, skulptura i grafika.

16 Hrvatski biografski leksikon, svezak 8 (Kr-Li), Zagreb 2013, 272-273.

17 HR-DAVŽ-532. pismo br. 585, pismo Franje pl. Kružića Ivanu Kukuljeviću, Zagreb, 20. 2. 1865.

18 Listopadskom diplomom cara Franje Josipa I. iz 1860. godine vraćen je ustavni poredak u zemlje Habsburške Monarhije što je rezultiralo sazivom Hrvatskog sabora 1861. godine. Povratkom ustavnog stanja, hrvatska politika bila je podijeljena između dvije glavne političke stranke: Narodne stranke koju je od 1861. godine vodio Josip Juraj Strossmayer te Unionističke stranke, tzv. mađarona. Treću opciju činili su članovi Hrvatske stranke prava okupljeni oko Ante Starčevića, koji su zastupali stajalište da Hrvatska treba biti samostalna i neovisna. Strossmayerova politika bila je usmjerena i prema Beču i prema Pešti. Od ugarske vlade tražio je priznanje Hrvatske samostalnosti te teritorijalne cjelovitosti (sjedinenje Dalmacije, Međimurja i Rijeke s Hrvatskom i Slavonijom te razvojačenje Vojne krajine), a potencijalni savez Hrvatske s Ugarskom tek kad se ispune gore navedeni zahtjevi. Od austrijske vlade traženo je uređenje Monarhije na federativnom načelu. Unatoč brojnim neistomišljenicima i političkim protivnicima tijekom života, Strossmayer nije odustajao od svojih političkih, ali i osobnih stavova, s ciljem cjelovite i samostalne Hrvatske. Opširnije vidi u: Stjepan Sršan, „Povratak ustavnog poretka u Hrvatskoj 1860. godine i politički stavovi biskupa J. Strossmayera do kraja 1862. godine – za 150. obljetnicu višestranačkog rada Hrvatskog sabora“, *Povijesni zbornik*, 5, 2012, 1-2. Unatoč izrazitoj posvećenosti državnopravnim pitanjima i regulaciji odnosa u Monarhiji, zastupnici „Velikog“ Sabora iz 1861. godine bavili su se i ostalim problemima, od organizacije uprave, sudstva i gospodarstva do školstva i kulture. Vidi: Vladimir Koščak, *Josip Juraj Strossmayer, političar i mecena*, Revija, Izdavački centar Otvorenog sveučilišta Osijek, Osijek 1990, 67-143.

19 Nikolina Mađar, „To the glory of Josip Jelačić: Occasional poems in the Documentary Collection of the Croatian History Museum“ (izlaganje na simpoziju „Glazba, umjetnosti i politika: Revolucije i restauracije u Europi i Hrvatskoj 1815-1860“, Hrvatsko muzikološko društvo, Hrvatski institut za povijest, Odsjek za povijest hrvatske glazbe HAZU, Zagreb 2019).

(Prilog 1. Karta Trojedne Kraljevine sa susjednim zemljama,
autor Franjo Vjekoslav Kružić, 1861, HPM-102510)

Analiza karte Trojedne Kraljevine i susjednih zemalja

Geografske karte s naslovom i nazivima na hrvatskom jeziku objavljivane su od sredine 19. stoljeća u izdanju zagrebačkih tiskara.²⁰ Početkom 1861. godine prva karta na hrvatskom jeziku s prikazom cjelovitog teritorijalnog integriteta Trojedne Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije tiskana je u Zagrebu u tiskari Dragutina (Carla) Albrechta, hrvatskog tiskara i litografa, a čija se tiskara i litografska radionica nalazila u Dugoj ulici²¹ u Zagrebu.²² Dugogodišnji Albrechtov suradnik u radionici, pa tako i prilikom izrade ove karte, bio je litograf Louis Hochbaum.²³ Iako je karta tiskana u maloj

20 Ankica Pandžić, „Pet stoljeća zemljopisnih karata Hrvatske (15-19. stoljeće)“, u: *Pet stoljeća zemljopisnih karata Hrvatske. Katalog izložbe*, Zagreb 1988, 17-18.

21 Današnja ulica Pavla Radića, prije zvana Duga ulica, bila je glavna zagrebačka trgovačka ulica 19. stoljeća.

22 Slukan-Altić, „Cartography between...“, 97.

23 Željka Kašnar, „Diplome zagrebačkih društava u 19. stoljeću“, u: *Diplome zagrebačkih društava u 19. stoljeću. Katalog izložbe*, Muzej grada Zagreba, Zagreb 1986-1987.

nakladi, izrađena je u mjerilu 1:288000²⁴ i prikazuje teritorij Kraljevine Hrvatske i Slavonije s Hrvatskim primorjem (sjeverni dio Hrvatskog primorja uključujući Kvarner i otoke Krk, Cres, Lošinj i Rab), Kraljevinu Dalmaciju s otocima, Hrvatsko-slavonsku Vojnu krajinu te Istru s pripadajućim elementima karte.²⁵ Geografski elementi također su prikazani i za južne dijelove Furlanije, Kranjske i Štajerske, zatim područja jugoistočnog Prekmurja, jugozapadne Ugarske (Somođska i Baranjska županija), južnog dijela Vojvodine (Bačka) te „Turske Hrvatske“,²⁶ Bosne, Hercegovine i Crne Gore, koje je Kružić smatrao „pokrajinama“. Karta se sastoji od 36 manjih listova (26 x 36 cm) koje su nalijepljene na platno dimenzija 156 x 216 cm, u tehnici djelomično obojane litografije. Između svakog lista ostavljen je razmak od 2 do 3 mm zbog presavijanja karte u adekvatne dimenzije za jednostavnije pohranjivanje i korištenje. U međuokvirnom prostoru karte ispisani su stupnjevi geografske širine i dužine. Reljef je prikazan metodom šrafranjanja²⁷ čime se trebao postići dojam treće dimenzije.

U gornjem dijelu karte, autor je odlučio smjestiti naslov karte,²⁸ dva umjetnička prikaza (okrugli medaljon u obliku zmije koji simbolizira vječnost, s anđelom ljubavi prikazanim iz profila, u sjedećem položaju i s lukom i strijelom u rukama te grb Trojedne Kraljevine ukrašen hrastovim vijencem i krunom, s geslom „Slogom rastu i male stvari, a nesloga sve pokvari“ koji se nalazi ispod grba) te popis tumača znakova „Tumačenje znakovah“ i kratica „Pokratnice“ vidljivih na kartografskom prikazu.

U popisu tumača znakova prikazani su topografski znakovi u obliku grafičkih simbola za glavne gradove, manje gradove, trgovišta, sela, tvrđave, utvrđena mjesta, pojedine zgrade, poštanske postaje, karavanske putove i ruševine te samostane, crkve, župe i biskupska sjedišta. Među topografske znakove za upravno-teritorijalni ustroj te cestovni, željeznički i pomorski promet uvršteni su simboli za oznaku državne granice, zatim pokrajinskih, županijskih i kotarskih granica, državnih i pokrajinskih cesta, „spojiteljnih puteva“ odnosno lokalnih putova, nogostupa i željeznica te luka i sidrišta

24 Navedeno mjerilo jednako je mjerilo 1 bečkog palca koji je iznosio 4000 hvata, odnosno 1 milju. Na karti su prikazana i grafička mjerila izražena u njemačkim i talijanskim miljama.

25 Elementi geografske karte svrstani su u četiri skupine: matematička osnova (kartografska projekcija, koordinatna mreža, mjerilo karte te geodetska osnova), geografski elementi koji se dijele na prirodno-geografske elemente (orografski, hidrografski, vegetacijski i pedološki), društveno-geografske elemente (naselja, prometnice, društveno-kulturni sadržaji i granice) te geografska imena (toponimi), redakcijski podaci (naziv karte, autor i izdavač, podaci o vremenu izrade, mjerilo karte, projekcija, tumač karte te grafikoni poput grafičkog mjerila i koordinatnog sustava karte) i dopunski elementi (grafički, tablični i tekstualni prikaz). Opširnije vidi u: Slukan Altić, *Povijesna kartografija...*, 27-28; Slukan Altić, „Cartography between...“, 98.

26 Naziv kojim su se koristili tuzemni i inozemni znanstvenici, kartografi i pisci za označavanje područja sjeverozapadne Bosne i Hercegovine između rijeka Une i Vrbasa, a koji se koristio od početka 17. stoljeća pa sve do kraja 19. stoljeća, odnosno do 1878. godine i austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine.

27 Prilikom prikazivanja i „dočaravanja“ reljefnih oblika na kartama se već krajem 17. stoljeća koristila metoda šrafranjanja, odnosno prikaz reljefa pomoću crtica (šrafa) čiji je smjer ukazivao na nagibe padina po principu „što strmije to tamnije“.

28 Za opširnije vidi uvod.

za velike i male brodove. Ucertana je i trasa prve željezničke pruge na području Donje Štajerske te Kraljevine Hrvatske i Slavonije, Zidani Most – Zagreb – Sisak, a koja je u promet puštena 1862. godine. Također, označena je i planirana željeznička pruga od Zagreba do Karlovca, što ukazuje na Kružićevu namjeru prikazivanja relevantnih podataka. Vrlo detaljno su prikazani i cestovni prometni pravci koji su prolazili kroz usputna sela i zaseoke. Međutim, na karti nisu označene neke od glavnih prometnica.²⁹ Karta prikazuje broj stanovnika i stambenih jedinica na određenom području, kao i broj stanovnika u pojedinim kotarima. Mjerne jedinice za udaljenost navedene su u miljama i stopama. U popisu kratica navedeno je 12 primjera za jednostavnije snalaženje i pretraživanje pojedinih toponima na karti. Rimskim brojevima od I do XXI označene su Hrvatska, Slavonija i Dalmacija s pukovnijama Hrvatsko-slavonske Vojne krajine te, kako je ranije spomenuto, teritorij „Turske Hrvatske“, Bosne, Hercegovine i Crne Gore.

U donjem dijelu karte prikazana su prirodno-geografska obilježja te upravno-teritorijalni ustroj za područje Trojedne Kraljevine i Bosne u drugoj polovici 19. stoljeća. U tabličnom prikazu navedena su geološka obilježja za područje nekadašnje Zagrebačke gore,³⁰ Zagorske gore,³¹ Križevačke gore,³² Žumberačkog i Samoborskog gorja, gora na području I. i II. banske pukovnije, u Slavoniji te na području Bosne, s navedenim oronimima. Za područje današnjeg Žumberačkog i Samoborskog gorja u Zagrebačkoj županiji, Kružić upotrebljava oronim Uskočka gora, zbog naseljavanja i obitavanja uskoka na tom području od 16. do kraja 19. stoljeća. Gorja na području I. i II. banske pukovnije odnose se današnju Petrovu goru na području Korduna u Karlovačkoj županiji. Nastavno na daljnji upravno-teritorijalni ustroj, u rubrici „Političko děljenje slēdećih dēržavah“ prikazane su hrvatske zemlje Trojedne Kraljevine i Hrvatsko-slavonske Vojne krajine kroz županijski i pravosudni sustav s popisom sjedišta gradskih prefektura, sudova i županija te kotara, uključujući i broj stanovnika te površine pojedinih prefektura ili županija izražene u kvadratnim miljama. Upravno-teritorijalni ustroj prikazan je na isti način i za područje „Turske Hrvatske“ te za Bosnu i Hercegovinu.

U rubrici koja se odnosi na „Goropisne odnošaje“ prikazan je popis s nazivima planina na području Dalmacije, Hrvatske i Slavonije te Bosne, Hercegovine i Crne Gore, s varijacijama od najviših do najnižih planinskih vrhova čija je visina izražena u bečkim stopama.³³ Popis upotpunjuju litografski presjeci planina.

„Upravljanje u Bosni“ tekst je koji donosi sažet prikaz upravno-teritorijalnog, pravosudnog i vjerskog ustroja na području Bosne, a smješten je pri samom dnu kartografskog prikaza. Kružić je pri dnu karte Trojedne Kraljevine smjestio i manji kartografski prikaz s vidljivom državnom granicom Kraljevine Dalmacije od Dubrovnika do

29 Slukan-Altić, „Cartography between...“, 98.

30 Arhaičan naziv za planinu Medvednicu.

31 Autor karte koristi ovaj naziv za gorja na području Hrvatskog zagorja.

32 Arhaičan naziv za Kalničko gorje i Bilogoru.

33 1 bečka stopa iznosila je 0,31608 m.

Budve, točnije malo južnije od Budve,³⁴ kao svojevrsni nastavak karte. Karta završava prikazom albanskog teritorija, tj. od planinskog vrha Ostrovica do ušća rijeke Bojane u Jadransko more. Na manjoj karti također je prikazana i upravno-teritorijalna podjela Crne Gore po okružjima, nahijama ili predjelima, općinama ili plemenima s površinom u miljama te s brojem stanovnika, iz čega se da iščitati da je na području Crne Gore tijekom šezdesetih godina 19. stoljeća živjelo više od 100 000 stanovnika.

Na kartografskom prikazu Trojedne Kraljevine gusto je prikazan veliki broj toponima, hidronima, oronima i ekonima. S današnjeg gledišta, Kružićeva se karta zbog bogatstva podataka i detaljno prikazanih geografskih imena, koja se promatraču karte nameću u prvi plan, može smatrati suvremenom kartom 19. stoljeća. S obzirom na vrijeme nastanka karte, autor je navodio tada uobičajene nazive mjesta i gradova, a koji su danas arhaični, npr. Čelje, Rëka, Gjurgjevac, N. i St. Sisek, Varašdin, Shenica, itd.

Onodobna kritika i današnja evaluacija Kružićeve karte

Na Kružićev kartografski prikaz Trojedne Kraljevine 1864. godine kritički se osvrnuo Petar Matković³⁵ prigovorivši manjkavom i neadekvatnom prikazu konfiguracije terena, pogrešnom navođenju toponima te upitnom upravno-teritorijalnom ustrojstvu s mnoštvom prikazanih granica. Također navodi i da je to druga zemljopisna karta³⁶ tog vremena s detaljnim prikazom hrvatskih zemalja, ali na kojoj su prikazane sve hrvatske i susjedne zemlje.³⁷

Matković kritiku započinje Kružićevim nedovoljnim ili nepreciznim opisom i klasifikacijom oblika reljefa hrvatskih zemalja na karti. Gorja su prikazana zastarjelom tehnikom šrafiranja bez označenih planinskih vrhova, ogranaka ili dolina, što navodi na zaključak da će prije biti da je kartografski prikaz nastao u 18., nego u 19. stoljeću. Nadalje, diskutabilan je i loš prikaz konfiguracije terena na području Istre, priobalnog pojasa Jadranskog mora i otoka. Istra i priobalni pojas Jadranskog mora većinom su prikazani bez reljefnih oblika te se stječe dojam da je teren ravan, pogotovo u slučaju prikaza Istarskog poluotoka bez točno označenog planinskog masiva Učke i dijela Ćićarije.³⁸ Treba napomenuti da Kružić nije uvrstio nikakve podatke o prirodno-geografskim obilježjima, upravno-teritorijalnom ustroju te broju stanovnika na području Istre.

34 Kružićeva oznaka za južnu državnu granicu između Kraljevine Dalmacije i Crne Gore prikazana je kod planinskog vrha Ostrovica, danas sjevernije od naselja Mišići u općini Bar.

35 Petar Matković, „Kritika“, *Književnik: časopis za jezik i poviest hrvatsku i srbsku, i prirodne znanosti*, 1-3, 1864, 442-444. Petar Matković (Senj 1830-Beč 1898), hrvatski geograf, prvi sveučilišni profesor na Katedri za geografiju Sveučilišta u Zagrebu (1883-1893) te glavni tajnik JAZU (1884-1892). Opširnije vidi: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=39475>, pristupljeno 13. 7. 2020.

36 Misli se na Katzenschlägerovu kartu Hrvatske i Slavonije iz 1857. godine.

37 Matković, „Kritika“, 442.

38 Ibid, 443.

Uz navedeno, Matković je postavio i pitanje zašto prijevoj Vratnik, smješten iznad grada Senja, a koji je važna prometna i strateška poveznica unutrašnjosti s obalom, nije prikazan na karti. Isto tako, na karti se ne nalaze ni planinski lanci na području Kraljevine Dalmacije. Reljefi otoka također su prikazani tehnikom šrafranjanja, a otočna gorja prikazana su bez dolina i potoka.³⁹

Vidljivo je da su prikazi Crne Gore i „turskih zemalja“⁴⁰ kako navodi Matković, kopirani sa starih povijesnih karata. Da se navedene greške poput neprikazivanja reljefnih oblika na području sjevernog i sjeverozapadnog dijela te priobalnog pojasa Crne Gore i Hercegovine ne bi ponavljale, upućuje na proučavanje novijih kartografskih prikaza spomenutih zemalja, nastalih sredinom 19. stoljeća. Među sugeriranim autorima, ovdje se mogu izdvojiti njemački znanstvenici, geografi i kartografi poput Otta Blaua,⁴¹ Heinricha Kieperta⁴² i Johanna Georga Kohla^{43, 44}

Kritika je upućena i zbog jezično-stilskog oblika prilikom navođenja toponima. Iako je karta na hrvatskom jeziku, Matković primjećuje da je Kružić ponegdje prilikom pogrešnog jezičnog, ali i prostornog navođenja pojedinih toponima koristio i strane oblike riječi, pretežno iz njemačkog i talijanskog jezika. Također smatra da je obveza Franje Kružića bila „kano rođenu Hrvatima imena mjesta točno pisati upravo kako jih narod izgovara“.⁴⁵ Naime, strani kartografi koji su izrađivali karte hrvatskih zemalja nisu bili vješti u hrvatskom jeziku te je postojala mogućnost krivog navođenja, ali i kasnijeg težeg odgonetavanja stvarnih imena gradova, mjesta, planina, jezera itd. Matković navodi neke od sljedećih primjera: „Pišag“, „Nedelic“, „Podcelertik“, „Valpo“, „Peleranci“, „Zaptat (Cavtat)“, „Miholac“, „Kastelnovi“, „Mosorsko planina“, „Risano“, „Perasto“, „S. Cosmo“, „Scit“ te između ostalog postavlja i pitanje zašto su za gradove Sarajevo i Jajce upotrijebljeni nazivi „Bosna-Sera“ te „Jajca“. Na području Crne Gore dva puta je prikazano naselje Njeguši („Njeguši“) i grad Cetinje („Cetinje“ i „Cetinji“).⁴⁶

Daljnji dio kritike usmjeren je na usporedbu Kružićeve karte s kartom Hrvatske i Slavonije, autora Michaela Katzenschlägera iz 1857. godine. Vidljivo je da je Kružić kopirao većinu podataka s Katzenschlägerove karte, od granica do doslovnog prevođenja pojmova za prirodno-geografska obilježja s njemačkog jezika za područje Kraljevine Hrvatske i Slavonije, Hrvatsko-slavonske Vojne krajine te tumača znakova na karti.⁴⁷

39 Matković, „Kritika“, 442-443.

40 Navedeni naziv odnosi se na teritorij Bosne i Hercegovine.

41 Otto Blau (1828-1879), njemački znanstvenik i diplomat, autor je geografske karte Hercegovine iz 1861. godine izrađene u mjerilu 1:500 000.

42 U Kartografskoj zbirici Hrvatskog povijesnog muzeja čuva se zemljopisna karta „BOSNIEN UND DALMATIEN.“ U mjerilu 1:800 000 s dopunskom kartom Crne Gore, tiskana 1851. godine u izdanju Geografskog instituta u Weimaru (HPM/PMH-9613).

43 Johann Georg Kohl (1808-1878), geograf, povjesničar i publicist autor je djela *Reise nach Istrien, Dalmatien und Montenegro*, objavljenog u Dresdenu 1851. godine.

44 Matković n. dj, 443.

45 Ibid, 443.

46 Ibid, 443.

47 Ibid, 443.

Iako se u određenim elementima Kružićeva karta podudara s Katzenschlägerovom kartom, Kružićev prikaz hrvatskih zemalja detaljniji je jer, za razliku od Katzenschlägera, prikazuje i područje Kraljevine Dalmacije te susjednih zemalja. Matković upozorava na točnost i vjerodostojnost prikaza granica u trenutku njihova prikaza, unatoč činjenici njihove potencijalne promjene tijekom povijesti.⁴⁸

Prema Matkoviću koristan bi bio prikaz ukupne površine s brojem stanovnika pojedinih hrvatskih zemalja koji na karti Trojedne Kraljevine nije prikazan, a upitna je i prikazana površina „Turske Hrvatske“, Bosne te Hercegovine koja brojčano nije dobro izražena. Nadalje, Kraljevina Dalmacija bila je krajem 1815. godine upravno-politički podijeljena na četiri okruga⁴⁹ (zadarski, splitski, dubrovački i kotorski), a ne na sedam prefektura kako je Kružić pogrešno prikazao.⁵⁰ Također, može se uočiti da su pojedina dalmatinska mjesta na karti pogrešno označena više puta.⁵¹

Također, Matković kritizira i zastarjele podatke o geološkim karakteristikama tla koje Kružić navodi. Naime, godine 1861. i 1862. c. i kr. Geološki zavod u Beču proveo je geološka istraživanja na području Zapadne Slavonije i Karlovačkog generalata, od Ogulinske pukovnije do južnog dijela Slunjske pukovnije,⁵² a koja su mogla poslužiti za usporedbu i izradu ažurnijih prikaza prirodno-geografskih obilježja pojedinih hrvatskih krajeva, umjesto podataka preuzetih s Katzenschlägerove karte. Nadalje, Matković smatra da Kružićeva namjera nije bila prikazati stvarna prirodno-geografska obilježja Bosne, Hercegovine i Crne Gore jer ista na temelju prikazanog nisu vidljiva. Ako je namjera autora karte bila njezina upotreba npr. u uredima lokalne uprave ili u školstvu, mišljenja je da je u naslovu karte tako trebalo i označiti jer je to uobičajeno kod izrade tematskih karata.⁵³

Pri kraju kritike, Matković je iznio tezu o općenitom radu kartografa čija zadaća nije kopiranje postojećih karata i ponavljanje grešaka, nego prikazivanje što realnije slike zemalja s točnim i adekvatnim podacima. Matković tvrdi da je jedan od zadataka svakog kartografa i praćenje umjetničkog razvoja kartografije, uz korištenje jasnijih i stilski preglednijih topografskih znakova, što nije slučaj s kartom Trojedne Kraljevine koja zbog velikog broja toponima i crvenom bojom označenih topografskih znakova gubi na preglednosti. Ako bi bilo interesa za kartu, Matković sugerira novo izdanje

48 Ibid, 443.

49 Godine 1816. Kraljevina Dalmacija podijeljena je na okrug više, makarski, koji je ukinut 1817. godine.

50 Frane Ivković, „Organizacija uprave u Dalmaciji za vrijeme druge austrijske vladavine 1814-1918“, *Arhivski vjesnik*, 34-35, 1992, 34-35.

51 Slukan Altić, „Cartography between...“ 98.

52 „Jahrbuch der Kaiserlich Königlichen Geologischen Reichsanstalt.“ U 12. svesku za 1861. i 1862. godinu objavljeni su članci o geološkim naslagama Zapadne Slavonije („Die neogen-tertiären Ablagerungen von West-Slawonien.“) autora Dionysa Stura te o geološkim obilježjima terena na području Karlovačkoga generalata, od Ogulinske pukovnije do južnog dijela Slunjske pukovnije („Die geologischen Verhältnisse der Bezirke des Oguliner und der südlichen Compagnien des Szluiner Regiments in der Karlstädter k. k. Militärgrenze.“), autora dr. Ferdinanda Stoliczke.

53 Matković, n. dj, 444.

ispravljene karte koje bi uvažilo spomenute pogreške i donijelo zadovoljavajuću stilsku formu. Ističe da je karta zbog velikog mjerila i opsega informacija među prvim takvim kartama onog vremena te da „nemožemo ino nego za sada preporučiti ga svim pisarnam, jer su ceste i putevi točno označeni i navedeni u najmanja mjesta, kojih u inih priručnih zemljovidih nema“. Pohvalu je uputio i litografskom zavodu Dragutina Albrechta zbog mogućnosti tiskanja ovakve vrste kartografskog prikaza po originalnom primjerku.⁵⁴

Matkovićeva kritika karte i danas pruža smjernice za suvremenu analizu i usporedbu. Uočava se da je Franjo Vjekoslav Kružić na karti prikazao cijelu Trojednu Kraljevinu s njezinim organizacijskim sustavom unutar Habsburške Monarhije. Područja „Turske Hrvatske“, Bosne, Hercegovine i Crne Gore smatrao je integralnim dijelovima južnoslavenske države, što je vidljivo iz samog naslova karte jer ih naziva „pokrajinama“ te iz popisa kratica. Autor je područja neovisno o tadašnjem županijskom ustroju označio rimskim brojevima od I do XXI. Brojevi od I do XVII odnose se na teritorij Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije te Hrvatsko-slavonske Vojne krajine s popisom pukovnija. Područje Bosne označio je brojevima XVIII i XIX, Hercegovinu je označio brojem XX, dok je Crna Gora označena brojem XXI. Granice Kraljevine Hrvatske i Slavonije prema Ugarskoj te prema austrijskim pokrajinama Furlaniji, Štajerskoj i Kranjskoj prikazao je kao županijske. Istovremeno korištenjem topografskog znaka za prikaz državne granice prema Bosni, Hercegovini i Crnoj Gori ta je područja s teritorijalnog gledišta odvojio od hrvatskih zemalja.

Prema M. Slukan Altić Kružićeva je karta, uslijed nedostataka, bila slabo prihvaćena među stručnjacima i „odisala“ je značajnim ideološkim konotacijama druge polovice 19. stoljeća. Iako je možemo klasificirati kao administrativnu kartu, njezina je uloga bila sasvim drukčija. Primarni zadatak karte bio je, kako je već spomenuto, prezentirati i podržati ideju ujedinjenja Južnih Slavena u jednu državnu tvorevinu (teritorij Trojedne Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije s cjelokupnom Istrom, Međimurjem i Baranjom, Bosnom i Hercegovinom, koja je tada bila dio Osmanskoga Carstva, te Crnom Gorom), vodeći se politikom južnoslavenstva Josipa Jurja Strossmayera. Također, Strossmayer kao hrvatski zastupnik u Carevinskom vijeću u Beču smatra se i najzaslužnijom osobom za ujedinjenje hrvatskih zemalja tijekom 1861. godine.⁵⁵ Kružić je izostavio prikazati teritorij Srbije što ukazuje na moguće autorovo poznavanje onodobnih najnovijih političkih događaja⁵⁶ u vezi s nacionalnom ideologijom.⁵⁷

54 Ibid, 444.

55 Slukan Altić, „Cartography between...“, 99.

56 U razdoblju od 1861. do 1863. godine zagovaratelji srpske nacionalne ideologije smatrali su potencijalnom prijateljom hrvatsku potporu narodnim ustancima na području Bosne i Hercegovine, koja je i dalje bila dio Osmanskog Carstva. Ideja o nastanku južnoslavenske države s uključenim teritorijem Bosne i Hercegovine, a sa sjedištem u Zagrebu i pod okriljem Austrijskoga Carstva, također je bila suprotna srpskim ambicijama na spomenutom području. Više u: Slukan Altić, „Cartography between...“, 98-99; Mirjana Gross; Agneza Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu: društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*, Globus, Zagreb 1992.

57 Slukan Altić, „Cartography between...“, 98-99.

Na prikazu Bosne i Hercegovine također su vidljive određene upravno-teritorijalne podjele. Primjerice, na karti nisu označeni sandžaci – službena upravno-teritorijalna jedinica Osmanskog Carstva. Nasuprot tome, Kružić je cjelokupno područje Bosne i Hercegovine podijelio na tri pokrajine: Tursku Hrvatsku (dio sjeverozapadne Bosne između rijeka Une i Vrbasa, koji je prije osmanskih osvajanja bio sastavni dio Hrvatske), Bosnu označenu unutar njezinih srednjovjekovnih granica te Hercegovinu južno od planine Ivanj, ističući povijesne veze između Hrvatske i Bosne. Također, na karti nigdje nije označena niti osmanska prisutnost na spomenutom području.⁵⁸

Također, autor je županijske i pokrajinske granice prikazao koristeći crvenu isprekidanu liniju različite debljine, što nije precizno izvedeno. Stoga je razlikovanje županijskih i pokrajinskih granica teško uočljivo čime je stvorena nejasnoća. Interesantno je da je iste oznake županijskih granica autor koristio i za označavanje upravno-teritorijalnog ustroja na području Bosne, Hercegovine te Crne Gore. Treba spomenuti da prikazane granice Kraljevine Hrvatske i Slavonije te njihovih županija ne odgovaraju stvarnom razgraničenju između hrvatskih zemalja u razdoblju nastanka Kružićeve karte i stoga se može zaključiti da je Kružić kartu izrađivao tijekom duljeg vremenskog razdoblja po spomenutom predlošku iz 1857. godine, a završio ju je početkom šezdesetih godina 19. stoljeća.

Teritorij Kraljevine Hrvatske i Slavonije dana 3. lipnja 1854. podijeljen je na pet županija (Zagrebačka s gradom Zagrebom koji je imao status županije, Varaždinska, Riječka, Požeška i Osječka županija). Svaka županija dijeljena je na kotareve.⁵⁹ Na Kružićevom kartografskom prikazu podaci o županijskom ustroju, broj i nazivi županija ispravno su navedeni, međutim granice nisu točno i precizno označene. Naime, 1861. godine uslijedile su promjene u upravno-teritorijalnom ustroju Kraljevine Hrvatske i Slavonije te se broj županija povećao na sedam (Zagrebačka, Križevačka, Varaždinska, Riječka, Požeška, Virovitička i Srijemska županija). Uz ranije navedeno pogrešno označavanje prefektura na području Kraljevine Dalmacije,⁶⁰ pojedine greške u označavanju županijskih, ali i kotarskih granica najviše se uočavaju na području Križevačke, Varaždinske i Srijemske županije, čime autor nije prikazao stvarno stanje u trenutku izrade karte.

Primjerice, Kružić je granice Križevačke županije pogrešno označio prema županijskim granicama iz 1848. godine, a ne prema izmijenjenim granicama iz 1861. Nadalje, Međimurje je prikazano na području Varaždinske županije što nije točno, jer iako je u rujnu 1848. godine ban Josip Jelačić pripojio Međimurje Hrvatskoj, ono je početkom 1861. godine kao kotar, odnosno podžupanija Varaždinske županije, odlukom cara Franje Josipa I. vraćeno Ugarskoj (Zalska županija) u čijem je sastavu ostalo sve do raspada Austro-Ugarske Monarhije 1918. Neadekvatno su prikazane i granice kotara⁶¹

58 Ibid, 98-99.

59 Dragutin Pavličević, „Županije u Hrvatskoj i Slavoniji u prijelaznom razdoblju od 1848. do 1881“, u: *Hrvatske županije kroz stoljeća*, Zagreb 1996, 78-80.

60 Matković, n. dj, 443.

61 Iz Varaždinske su županije 1861. godine izuzeti kotari Čakovec, Prelog i Štrigova.

Varaždinske županije. Na području civilne Slavonije također se uočavaju nejasnoće i pogrešni podaci. Zbog načina na koji su prikazane granice kotara Iloka i Rume stvara se dojam da se radi o županijama, a ne o kotarima Srijemske županije. Vukovarski kotar koji je od 1854. do 1861. godine bio u sastavu Osječke županije,⁶² na karti je pak prikazan u sastavu Virovitičke županije. Godine 1861. na području Srijema ponovno je osnovana Srijemska županija sa sjedištem u Vukovaru te samim tim vukovarski kotar više nije mogao biti dijelom Virovitičke županije.⁶³

Uz navedena odstupanja od uobičajenog standarda, primjerice u prikazu upravno-teritorijalnog ustroja Kraljevine Hrvatske i Slavonije, Kružić je slične (nenamjerne) propuste napravio i prilikom prikazivanja susjednih zemalja. Primjerice, na teritoriju Hercegovine ucrtao je naselje Grahovo koje je danas u općini Nikšić na području Crne Gore.⁶⁴

Upotreba Kružićeve karte u odgojno-obrazovnim ustanovama

Pretpostavlja se da je Franjo Vjekoslav Kružić izradio kartu Trojedne Kraljevine iz više razloga. Vjerojatno se vodeći idejama južnoslavenstva i Strossmayerove politike, točnije ujedinjenjem hrvatskih zemalja, odlučio se na izradu kartografskog prikaza cjelokupnog teritorija hrvatskih zemalja. Istovremeno, može se pretpostaviti da se takvim prikazom Kružić također ideološki osvrnuo na Katzenschlagerovu kartu čime se želio suprotstaviti „režimskom“ prikazu razjedinjenih hrvatskih zemalja. Franjo Vjekoslav Kružić osobno se zalagao i oko prodaje karte Trojedne Kraljevine o čemu svjedoči njegovo pismo upućeno velikom županu Zagrebačke županije Ivanu Kukuljeviću Sakcinskom od 20. veljače 1865. godine,⁶⁵ a koje svjedoči o autorovu nastojanju po pitanju prodaje karte osnovnoškolskim ustanovama. U pismu Kružić navodi da je već krajem prosinca 1864. hrvatska dvorska kancelarija preporučila njegovu kartu Trojedne Kraljevine za odgojno-obrazovne ustanove na području Kraljevine Hrvatske i Slavonije. Prema Kružiću, tijekom siječnja 1865. godine namjesničko vijeće naknadno je kartu preporučilo za lokalnu i područnu samoupravu (gradovi i županije) te za crkvenu upravu (duhovni stolovi), ali isto tako i za osnovne škole, opće i klasične gimnazije te za „pravoslovnu akademiju“. Stoga Franjo Vjekoslav Kružić moli Ivana Kukuljevića Sakcinskog za intervenciju na području Zagrebačke županije da „si bar oveće pučke škole (..) krajobraz ovaj pribave“. ⁶⁶ Onodobni je školski program predviđao učenje zemljopisa od osnovnih

62 Upravno-teritorijalnim promjenama iz 1861. godine nekadašnja Osječka županija prozvana je Virovitičkom, iako je sjedište i dalje bio grad Osijek.

63 Pavličević, n. dj, 63, 76, 82-83.

64 Matković, n. dj, 444.

65 Državni arhiv u Varaždinu (dalje: DAVŽ), Obitelj Kukuljević, HR-DAVŽ-532, pismo br. 585, pismo Franje pl. Kružića Ivanu Kukuljeviću, 20. 2. 1865.

66 Ibid.

do srednjih škola⁶⁷ te je kartu Trojedne Kraljevine, zbog njezinog sadržaja i detaljnog prikaza svih hrvatskih zemalja, namjesničko vijeće zasigurno preporučilo za odgojno-obrazovne ustanove.⁶⁸ Sadržaj pisma navodi na mišljenje da je Kružić kartu zamislio i kao nastavno sredstvo, vjerojatno potaknut mišlju da se sadržajem karte može utjecati na učenike i mlađe generacije da prihvate političku ideju ujedinjenja hrvatskih zemalja.

Iz pisma proizlazi da je Kružić tiskao sve primjerke karte vlastitim novčanim sredstvima te je prodajom karte odgojno-obrazovnim ustanovama, ali i jedinicama lokalne i područne samouprave, pokušao uspostaviti sigurno područje za prodaju, ali i nadoknaditi troškove nastale tiskanjem.

Zaključak

Administrativna karta Trojedne Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, autora Franje Vjekoslava Kružića, dio je bogatog fundusa Hrvatskog povijesnog muzeja. Postupna modernizacija topografskih i katastarskih izmjera zemalja Habsburške Monarhije bitan je segment za razumijevanje razvoja kartografije tijekom 19. stoljeća, ali i kasnijih razdoblja. Kartografi, crtači i mjernici bili su ukorak s vremenom, konstantno prateći razvoj kartografije, razvijajući svoje znanje i vještine za izradu novijih, sustavnijih i kompleksnijih karata. Iscrpno prikazani dijelovi Monarhije, gusta prometna mreža, mnoštvo geografskih imena (toponima) ili bogatiji tumači znakova bili su sastavni dijelovi kartografskih prikaza. Suradnja kartografa s izdavačima bila je neizostavna i rezultirala je provođenjem kartografske ideje i prikaza u objavljeno djelo koje bi izazvalo velik interes u stručnim krugovima. Kao interesantan detalj na pojedinim onodobnim kartama treba spomenuti i posvetu znamenitim te istaknutim osobama tog vremena.

Kružićev kartografski prikaz Trojedne Kraljevine pruža mnoštvo informacija zbog kojih se danas može naslutiti da je autor kartu izradio i tiskao iz odgojno-obrazovnih motiva, ali i zbog osobnih političkih stavova, naslanjajući se na ideju južnoslavenstva i ujedinjenja hrvatskih zemalja tijekom druge polovice 19. stoljeća. Franjo Vjekoslav Kružić prikazao je sve hrvatske zemlje – Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju s Rijekom, Istru, Međimurje te Baranju percipirajući realnost njihovog političkog položaja u drugoj polovici 19. stoljeća. Naime, Kružićeva karta moguće nastaje kao politička kritika Katzenschlägerova prikaza okrnjene Trojedne Kraljevine iz 1857. koji izostavlja Kraljevinu Dalmaciju, kao i područje Istre, Međimurja i Baranje. S obzirom na posvetu karte biskupu Strossmayeru te prikaz cijele Trojedne Kraljevine, može se nadalje pretpostaviti da je Kružića inspirirala tada aktualna ideja sjedinjenja hrvatskih zemalja i teritorijalne cjelovitosti. Detaljno je prikazao i geografske elemente karte poput konfiguracije

67 Ivana Horbec, Maja Matasović, Vlasta Švoger, „Zakonodavni okvir stvaranja modernoga školstva u Hrvatskoj (18. i 19. stoljeće)“, u: *Od protomodernizacije do modernizacije školstva u Hrvatskoj*, Zagreb 2017, 28-29.

68 DAVŽ, HR-DAVŽ-532, pismo br. 585.

terena, cestovne i prometne mreže, upravno-teritorijalnog ustroja te toponime. Uz cjelokupan teritorij Trojedne Kraljevine prikazao je i dio jugoistočne Europe s Bosnom, Hercegovinom i Crnom Gorom, smatrajući ih također bitnim segmentom koncepcije ujedinjenja južnoslavenskih naroda na zajedničkom prostoru. Spomenute zemlje prikazane su s nešto manje detaljnim prirodno-geografskim obilježjima i upravno-teritorijalnim ustrojstvom. Unatoč pojedinim nedostacima, karta Trojedne Kraljevine s današnjeg gledišta može se smatrati modernim zemljovidom druge polovice 19. stoljeća.

Izvori i literatura

Izvori

Državni arhiv u Varaždinu, fond Obitelji Kukuljević, HR-DAVŽ-532, pismo br. 585

Literatura

Mirjana Gross, Agneza Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu: društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*, Globus, Zagreb 1992.

Ivana Horbec, Maja Matasović, Vlasta Švoger, „Zakonodavni okvir stvaranja modernoga školstva u Hrvatskoj (18. i 19. stoljeće)“, u: *Od protomodernizacije do modernizacije školstva u Hrvatskoj*, Zagreb 2017.

Frane Ivković, „Organizacija uprave u Dalmaciji za vrijeme druge austrijske vladavine 1814-1918.“, *Arhivski vjesnik*, 34-35, 1992, 31-51.

Mirjana Jurić, „Slavonija, Baranja i Srijem“, u: *Slavonija, Baranja i Srijem: vrela europske civilizacije*. Katalog izložbe, Zagreb, 2009.

Željka Kašnar, „Diplome zagrebačkih društava u 19. stoljeću“, u: *Diplome zagrebačkih društava u 19. stoljeću. Katalog izložbe*, Muzej grada Zagreba, Zagreb 1986-1987.

Vjekoslav Klaić, *Prirodni zemljopis Hrvatske*, „Matica Hrvatska“, Zagreb 1878.

Vladimir Koščak, *Josip Juraj Strossmayer, političar i mecena*, Revija, Izdavački centar Otvorenog sveučilišta Osijek, Osijek 1990, 67-143.

„Kružić, Franjo Vjekoslav (Franz Alois Kruxich)“, Hrvatski biografski leksikon, svezak 8 (K-Li), Zagreb 2013.

Mirko Marković, *Descriptio Croatiae: hrvatske zemlje na geografskim kartama od najstarijih vremena do pojave prvih topografskih karata*, Naprijed, Zagreb 1993.

Petar Matković, „Kritika.“, *Književnik: časopis za jezik i povijest hrvatsku i srbsku, i prirodne znanosti*, 1-3, 1864, 442-444.

Ankica Pandžić, „Pet stoljeća zemljopisnih karata Hrvatske (15-19. stoljeće)“, u: *Pet stoljeća zemljopisnih karata Hrvatske. Katalog izložbe*, Zagreb 1988.

Dragutin Pavličević, „Županije u Hrvatskoj i Slavoniji u prijelaznom razdoblju od 1848. do 1881.“, u: *Hrvatske županije kroz stoljeća*, Zagreb, 1996.

Mirela Slukan Altić, „Cartography between Imperial Politics and National Movements: Nineteenth-Century Mapping of Croatia“, *Cartographica*, 2, 2019, 75-160.

Mirela Slukan Altić, *Povijesna kartografija: kartografski izvori u povijesnim znanostima*, Meridijani, Samobor 2003.

Nikša Stančić, „Hrvatski narodni preporod ciljevi i ostvarenja“, *Cris: Časopis Povijesnoga društva Križevci*, 1, 2008, 6-17.

Stjepan Sršan, „Povratak ustavnog poretka u Hrvatskoj 1860. godine i politički stavovi biskupa J. Strossmayera do kraja 1862. godine – za 150. obljetnicu višestranačkog rada Hrvatskog sabora“, *Povijesni zbornik*, 5, 2012, 1-15.

SUMMARY

Map of Croatian and Neighboring Countries on the Map of the Triune Kingdom of Franjo Vjekoslav Kružić

The paper analyzes the administrative map of the Triune Kingdom of Croatia, Slavonia, and Dalmatia, by draftsman and surveyor Franjo Vjekoslav Kružić. The paper aims to analyze and compare unpublished archival sources, museum artifacts, and literature to reconstruct the work of Franjo Vjekoslav Kružić, with special emphasis on the aforementioned map. Furthermore, the paper researches the context and probable reasons for drawing the map and its intended purposes. The map is dedicated to bishop Josip Juraj Strossmayer and is kept in the Croatian Historical Museum in Zagreb.

Keywords: 19th-century cartography, administrative-territorial organization, Franjo Vjekoslav Kružić, Triune Kingdom of Croatia, Slavonia and Dalmatia, Josip Juraj Strossmayer